

CAGLIOSTRO¹

A XVIII. századi racionalista felvilágosodásnak vele párhuzamosan folyó ellenképe az a misztika, spiritizmus, mágikus gyógyító és kabalisztikus jövődö-mondó »tudomány«, melynek legérdekesebb képviselője »Cagliostro gróf«.²

A jelenséget Carlyle azzal magyarázza, hogy a XVIII. században fellépett gazdasági krízis folytán előállt munkanélküliség a bér munkás-tartalék körében erős elégedetlenséget szított a csak egy túlvilágon boldogságot ígérő egyház ellen. Itt a földön kívántak e kenyerüket vesztett elemek kedvező jóslatokat, a szellemvilágról pedig valami bizonyosságot.³ De az arisztokráciában is ész-lelhető visszahatásként a felvilágosultság materializmusával szemben egy misz-tikus idealizmus felé való átcsapás.⁴ A történet folyását egyéni hősök mozgató-erejéből magyarázó Carlyle Cagliostrot egyenest Diderot mellett és vele szem-ben a XVIII. század legjellegzetesebb képviselőjének mondja, bár nem lát benne egyebet a család hősénél: »the most perfect scoundrel«, »the best quack«. Pedig Cagliostro ennél több volt. Nem izgatta volna különben olyan kortársak kép-zeletét, mint Schiller, Lavater, Mirabeau és Goethe.

Lavater ezt írja: »Cagliostro igazi ember, amilyen kevés akad, még sem tudok benne hinni. Egyszerű a szíve és alázatos, mint a gyermeké, átérzi a biblia egyszerűségét és az úristen fenségét... Cagliostro ugyan gyakran állít nem igazat és ígér olyat, mit nem tart meg, de tevékenységét általában nem tartom csalásnak, bár nem is az, aminek ő nevezi.« Mirabeau a jezsuiták esz-közének tartja, kiknek rendjét 1773-ban eltörölték s akik szították a fegyel-mezetlen jövő- és túlvilágkutatás titkos társulatokban folyó üzelmait, hogy a dogma általuk hirdetett fékjének szükségét gyakorlatilag így érzékeltessék. Tudjuk, hogy a német arisztokrácia körében ez a titkos szabadkőműves kato-lizmus, mely a protestantizmusnál haladóbbnak mutatkozott, s az azt szolgáló »Proselytenmacherei« olyan tág hullámokat vert, hogy a protestáns fejedelmek

¹ Részlet egy az olasz felvilágosodás korát tárgyaló összefoglaló munkából.

² Cagliostrora vonatkozólag a névtelenül Rómában 1790-ben megjelent »*Compendio della vita e delle gesta di G. Balsamo*« német fordításban állt rendelkezésemre: *Kurzgefasste Beschreibung des Lebens und der Taten des Joseph Cagliostro*, gezogen aus dem wider ihn zu Rom 1790 angestellten Prozesse. Aus dem Italienischen ins Deutsche übersetzt. Augsburg, 1791. Négy külön lapszámozású »Hauptstück«-re oszlik a könyvecske. Előadásunk még a következő forrásokból merített: Tomas Carlyle, *Count Cagliostro* (1833) és *The diamond necklace*. Complete Works, New York é. n. III. köt. 152—221, 226—301, II. — E. Petraccone, *Cagliostro nella storia e nella leggenda*. Milano, 1922. — E. Masi, *Gli avventurieri*. La vita italiana nel settecento, Milano 1930. 85—129. II.

³ *Id. mű* 173. I.

⁴ Richard Weissenfels, Bevezetés a Schiller »*Der Geisterseher*«-ének kiadásához. Schiller, Sämtliche Werke, Säkular Ausgabe. Stuttgart—Berlin, II. köt.

felfigyeltek rá és Friderich Nicolai »Reise durch Deutschland«-jában figyelemztetett a veszélyre, mi egyben a feudális egyház tanításainak lerombolását és helyettesítését is jelentette.⁵

Schillert a kérdés filozófiai oldaláról érdekli. »Der Geisterseher« című töredéknek maradt kisregénye, mely a »Thalia« 1786—88-i füzeteiben jelent meg, Velencében játszódik és egy varázsló örmény tiszt képében ábrázolja Cagliostrot, azt vizsgálva, lehet-e »die Grundordnung der Natur unterbrechen«, »die Kräfte der Natur umstürzen«, »der Natur Zwang anzutun«.⁶

Wieland Lukianos-fordításából, a »görög Voltaire« munkáiból már ismeri a század Apolloniusz Tyanát, kihez Schiller Cagliostrot hasonlítja,⁷ valamint antik varázsló, csodatevő és szellemidéző társait.

Már a XVII. század végén a milánói születésű Giuseppe Borri (1627—1695) terjeszt ilyenféle eszméket, Mihály arkangyaltól nyert sugalmazásokra hivatkozva alkímista orvossággyártásaiban. Vallásos-mágikus tanai miatt azonban kénytelen volt Rómát, majd Milanót is elhagyni. Németországban annál nagyobb megbecsülésben részesült. Fényes fogaton utazik Strassburgból Amsterdamba, Hamburgból Svéd Krisztinától Koppenhágába Frigyes királyhoz, kit alkímára oktat, vallásos mezbe öltöztetve üzelmeit. A király halála után csillaga lehanyatlik. Bécsben 1672-ben elfogják és kiszolgáltatják az inkvizíciónak. Az Angyalvárban volt fogva hallááig.

A nyaklánc-pörben De la Motte grófnő ügyvédei Cagliostrot Borri utódának és örökösének mondják.⁸ De volt bő anyag az összehasonlításra kortársai körében is. Swedenborg Emánuel (Stockholm 1688—London 1762) előtt önkívületi állapotban, mely alatt »belső légzéssel« él, misztikus revelációk nyílnak meg. Neoplatonikus és kabalisztikus elemeket kever munkáiban és az egész világot a szellem alsóbbrendű megnyilatkozási formájának vallja.⁹ Károly szász herceg palotájában külön termet tart fenn Schrepfer szellemidézéseinek; ki 1774-ben öngyilkossággal végzi életét.¹⁰ »Saint Germain gróf«-fal, kinek XV. Lajos trianoni palotájában rendezett be laboratóriumot, Cagliostro összeköttetésbe is került németországi útján és tanult tőle.¹¹ Mesmer Ferenc (1733—1815) »állati magnetizmus«-sal való gyógyításai Bécsben és Párizsban nagy port vertek fel. Tanítványa, a szellemidéző Louis Claude de-Saint Martin (1743—1803) különböző álneveken kiadott munkáiban egy új vallás prófétájának vallja magát.

Mikor Cagliostro Strassburgban feltűnik, Goethe már megérzi ennek az egész mozgalomnak mély társadalmi jelentőségét. »Vannak nyomaim — írja 1781-ben —, hogy ne mondjam hireim, a hazugságok hatalmas tömegéről, mely a sötétségben bújkal... Erkölcsi és politikai életünk földalatti folyosókkal és csatornákkal van aláaknázva.«¹²

⁵ *Lettre du comte Mirabeau et Lavater sur Cagliostro*. Berlin 1786; id. Carlyle, id. mű III. 198, és Schiller id. kiad. II. köt. Bevezetés XXV—XXVII. ll.

⁶ Id. Schiller i. kiad. II. köt. 284—287—293. ll.

⁷ Uo. 266. l.

⁸ *Kurzgefasste Beschreibung*, I. 70. l.

⁹ *Enciclopedia Italiana*.

¹⁰ Schiller, id. kiad. II. köt. XXIX. l.

¹¹ Carlyle, id. mű. 182. l. — Casanova, VII. 208. l. — S. Germain-ről, és Mesmer-ről Puskin is beszél a *Pique Dame*-ban.

¹² *Dichtung und Wahrheit* 7. könyv. Festaugabe IV. köt. 41. l.

Négy évvel később világosan látja a nyaklánc-pörnek és benne Cagliostro szerepének igazi politikai értelmét: »In dem unsittlichen Stadt,- Hof- und Staatsabgrunde, der sich hier eröffnete, erschienen mir die greulichsten Folgen gespensterhaft, deren Erscheinung ich geraume Zeit nicht loswerden konnte«. S később még a következő szavakkal toldja meg: »... die durch jenen Prozess entstandene Erschütterung ergriff die Grundfesten des Staates, vernichtete die Achtung gegen die Königin und gegen die oberen Stände überhaupt: denn leider alles was zur Sprache kam, machte nur das greuliche Verderben deutlich, worin der Hof und die Vornehmen befangen lagen.«¹³

Öt tehát nem filozófiai, hanem társadalomtörténeti szempontból érdekli.

Cagliostro gróf, illetőleg Giuseppe Balsamo szegény palermói kiskereskedő családból született 1743-ban. Úgy látszik, az ottani ferencesek rendházának patikájában szerezte első kémiai ismereteit, s kalandvágy vagy ifjúkori bűntények következményeitől való menekülés vitte Messinába, hol allitólág egy titokzatos Altotas nevű görög vagy spanyol emberrel ismerkedett meg, akivel beutazta volna Egyiptomot, Rodust, Maltát, valami műselyem-szerű anyag gyártásával jelentős jövedelemre téve szert. Hazatérése után egy római bőrműves írástudatlan lányát vette feleségül, s vele — úgy látszik szépségét is kizsákmányolva — utazni indult. Londonból (1771—72) és Párizsból (1772—73) Nápolyba tér meg, hol már mint Palleggrino-márki szerepel, kémiából ad leckéket, s fiatalító csodaszert árul. 1776-ban újból Londonban van, s itt veszi fel a Cagliostro nevet.

De más tekintetben is elhatározó e második londoni tartózkodása. Rövid fogság után belép a »Reménység« szabadkőműves páholyába. Egy ismét csak titokzatos Georg Cofton írásai kerültek volna azután kezébe, melyekből a szabadkőművesség egy új, »egyiptomi« formáját és szabályzatát ismerte meg. Innen kezdve a szabadkőműves páholyok kézzől-kézre adják őt: Berlinbe, a kurföldi Mitauba, Pétervárig, ahol azonban csodadoktori működése nem talál méltánylásra. Voltaire és Diderot barátnéja, II. Katalin, nem fogadja, kiutasítja államából és három szatirikus vígjátékot is ír róla.¹⁴

Strassburgban, hova huzamosabb varsói tartózkodása után érkezik (1780), azonban ünneplik. Ez fénykora. Nagy kórházat bérel s abban — mint már korábbi útjain is — ingyen gyógyítja a népet. Rohan Lajos herceg ottani püspöknek, aki meg akar vele ismerkedni, azt üzeni vissza, ha beteg, jöjjön hozzá, mint a többiek, ha nem az, nem érdekli. Georgel abbé püspöki titkár Memoire-jai azonban jól megmutatják, hogyan lesz azután úrrá Cagliostro a gyenge jellemű herceg akaratán, aki egy Mária Terézia ellen Lengyelország első felosztása alkalmával elejtett szúrós megjegyzés miatt — a császárnő egyik kezében zsebkendőt tart, hogy könnyeit törölje a másikban kardot, hogy a felszeletelésben résztvegyen — kénytelen volt becsi követi állását elhagyni s most kész lett volna minden pénzt megadni, hogy leányának, Marie Antoinette királynőnek kegyét visszanyerje.¹⁵

Cagliostro tanítása és szervező működése is most bontakozik ki. 1784-ben Lyonban megalapítja egyiptomi ritusú »Sagesse triomphante« anyapáholyát,

¹³ Goethe *Annalen oder Tag-und Jahreshefte* 1789. évszám alatt 1785-i benyomásairól szólva. Werke, Stuttgart, 1868. XXIII. köt. 8. l. — *Campagne in Frankreich*, id. kiad. XI. köt. 83. l., 1792. okt. 10-i dátum alatt.

¹⁴ A szélhámos, A becsapott, A szibériai sámán.

¹⁵ Carlyle, *id. mű* 203—205, 244—45. ll.

melynek ő maga a »Nagy Coftá«-ja, míg felesége, Lorenza Serafina néven, a »grande maitresse«-e.¹⁶

A fiókpáholyok gyorsan gyarapodnak, (Bordeaux, Nápoly). A következő évben már Párizsban is van páholya, ahol megtelepszik és csodadoktorsággal, mint Mesmer utóda, igen nagy népszerűsége tesz szert.

A nyaklánc-ügy (1785) okozta vesztét. Nem lehet világosan látni, milyen szerepe volt a La Motte házaspár kezdeményezésében, hogy Rohan herceg vegyen meg egy párizsi ékszeresztől egy páratlan szépségű nyakéket Maria Antoinette részére: a királynő leveleinek hamisításában; a felfogadott courtesane által eljátszott királynői találka kitervezésében és megrendezésében.¹⁷ Rohan herceggel és La Motte grófnővel történt elfogatása azonban Párizs népe előtt politikai igazságtalanság színében tűnt fel. Mikor kilenc havi vizsgálati fogság után a következő év júniusában kiszabadult a Bastille-ből, valósággal ünneplik. Kiutasítása után, útban Angliába, Párizs mellett, Passi faluban az ellenzéki nemesség áll őrt szállása előtt, s Londonból nyílt levelet intéz a Francia Néphez, melyet sok ezer példányban terjesztenek Párizsban.

Ebben már forradalmi hangot mer megütni. »Azt kérdik tőlem, visszatérnék-e Franciaországba, ha visszavonnák a tilalmat, mi jelenleg megakadályoz benne. Bizonyára — feleli — feltéve, hogy Bastille helyén nyilvános teret talállok. Adja Isten!«

Erre egy Thévénau de Morande nevű királypárti újságíró, a Courrier d'Europe-ban felfedi Cagliostro gróf igazi nevét és eredetét. A »gróf« egy »Angol néphez« írott levélben mindent merészen tagad,¹⁸ de Goethe olaszországi utazásán meglátogatja Palermóban igen szegényes körülmények közt élő családját (1787) s beszámol tapasztalatairól.¹⁹

Két évvel később vígoperát ír az ékszerügyről, de 1791-ben prózai komédiába dolgozza át a töredéket, melyből verses részek maradtak fel (id. kiad. XVIII. köt. előszó). Ebben gr. Rostro néven szerepelteti »Der Gross-Cophtá«-t. Pompásan megéreztetni szélhámos voltát, de egyben egyiptomi mágiájának és szabadkőműves hókuspókuszainak varázslatos, lenyűgöző hatását környezetére. A nyakék-ügy történeti hűséggel van benne előadva, csak a vígjátékban a család meghíúsul és a »hercegnő« szerepére kényszerített »Nichte« tisztázásával, a bűnös márkí és a »Domherr« (Rohan herceg) megszégyenülésével ér véget a darab.

A Cophtisches Lied vonja le a tanulságot (ua. kiad. I. köt. 87—88. ll.).

Und auf den Höhen der Irdischen Lüfte
Und in den Tiefen Aegyptischer Gräfte
Hab' ich das heilige Wort nur gehört:
Thöricht auf Bessrung der Thoren zu harren!
Kinder der Klugheit, o habet die Narren
Eben zum Narren auch, wie sich's gehört.
Ezt teszi Cagliostro.

¹⁶ Petraccone. *id. mű* 89. l.

¹⁷ Carlyle, *id. mű* 226—290. ll.

¹⁸ Petraccone, *id. mű* 113, 118—119. ll.

¹⁹ Goethe, *Italienische Reise*, 1787. ápr. 17. *Id. kiad.* XIX. köt. 258. kk. ll.

Auf des Glückes grosser Wage
 Steht die Zunge selten ein;
Du musst steigen oder sinken,
 Du musst herrschen und gewinnen,
 Oder dienen und verlieren,
 Leiden oder triumphiren,
 Amboss oder Hammer sein.

Cagliostro, S. Germain, Mesmer, Casanova mindenáron a kalapács szerepét követelik maguknak.

Cagliostro-Balsamo, a londoni leleplezés után maga is jobbnak látja Svájcba távozni. Majd, mint egykor Giordano Bruno, elköveti azt a hibát, hogy visszatér Olaszországba. Genovában (1788), hol titkos szabadkőműves társaságok demokratikus politikai mozgalmat takarnak, a francia forradalom eszmekörének képviselőjeként lép fel. Roveredoban kiad egy latin röpiratot: »Liber memorialis de Caleostro dum esset Roboreti«, melyben János apostol jelenések-könyvének stílusában — s ebben majd Foscolo Hypercalipseos-ára lesz sugalló hatással — új vallást hirdető elveit foglalja össze, s melyben foglalt tanítását a római inkvizíció előtt is fenntartja, csak »szatirikus és maró írásmód«-ját fáj-lalva.²⁰ De úgy onnan, mint Trentoból az osztrák hatóságok kiutasítják.

Erre egyenest belerohan az oroszlán torkába. 1789. májusában érkezik Rómába. Velletriben már zavargások vannak. Az avignoniak Franciaországhoz való csatolásukat követelik. Rómában az egyházi államot támadó röpiratok keringenek, francia emisszáriusok lappanganak. A pápa fél a forradalomtól. De Balsamo a fanatikus vakmerőségével lép fel. A szabadkőművességet eltörlő számtalan pápai rendelet ellenére,²¹ szeptember 19-én a Piazza del Popolo melletti Villa Maltában, amely a hívévé lett Vivaldi márkijának tulajdona, »egyiptomi ritusú« szabadkőműves páholyt avat fel feleségével mágikus-misztikus istentisztelet keretében. Csupa francia van jelen, élükön De Bernis kardinális, volt francia miniszterrel, Casanova pártfogójával. E közönség előtt megjósolja, hogy a francia királyt a nép meg fogja támadni Versailles-ben (okt. 5.) és hogy a mozgalmat egy előkelő személyiség fogja irányítani (az orleansi herceg). Kitűnő forradalmi összeköttetései útján tudhatott a küszöbön álló párizsi eseményekről.²²

Azonban Lorenza, vallásos családjának felbujtatására elárulja a gyűlést és szertartást, melyen maga is vezető szerepet játszott, az inkvizíciónak.

Cagliostro letartóztatása előtt levéllel fordul a párizsi nemzetgyűléshez, s mint a francia szabadság előkészítője letelepedési engedélyt kér a fővárosban. De, bár figyelmeztetik a veszélyre, nem menekül, mert azt reméli, hogy az egész világ szabadkőművessége kiáll mellette, s megmenti. Körlevélben hívja fel a páholyokat, teljesítsék iránta való kötelességüket. Szükség esetén gyűjtsák fel az Angyalvárat, vagy a Szt. Officium palotáját, ahol fogva lesz. Papírjait »egyiptomi« szabályzatát, levelezését sem égeti el. Iratai közt találtak egy proféciát, mely szerint VI. Pius lesz az utolsó pápa s már ő el fog veszteni minden világi hatalmat.

²⁰ *Kurzgefasste Beschreibung* I. 79—80. ll. — A. Cagliostro-bibliográfia Petraccone id. könyvének Függelékében található meg.

²¹ Petraccone, *id. mű* 251—59 ll.

²² *Uo.* 151—159. ll.

December 27-én foganatosított letartóztatása után a házkutatás kiderítette, hogy a római szabadkőművesek összeköttetésben állottak a lyoni, liègei, párizsi és máltai páholyokkal. A többi vezető — köztük Vivaldi márki és a francia Baily de Loras — elmenekültek. Az egyik tanú vallomása szerint ötezer szabadkőműves volt a városban, akik farsangkor felkelést robbantottak volna ki, ha Cagliostro, a fővezért le nem tartóztatják.²³

A pör, melynek anyagát az általunk is felhasznált 1790-i kiadvány névtelen szerzője azon melegeben értékesítette, 1790 május 4-től június 22-ig tartott. Cagliostro vallási elveire vonatkozólag a vádlottnak bizonyára szándékosan zavaros nyilatkozataiból az tűnik ki, hogy fizikai és erkölcsi újjászületést hirdetett. Az elsőt különböző orvosi előírások, böjt, stb. az utóbbit a »pentagon« szolgálja, mi egy ártatlan galamb-leányka közvetítésével az eredendő bűn előtti állapotba helyezi vissza az embert. A Nagy Cofta, Isten választottja, ki az elöregedett katolicizmus helyett egy új vallás apostola. Istenhez hasonló imádás illeti, angyaloknak parancsol. A Jelenések könyvéből sok mindent vett át, miért is Roverédoban kiadott latin munkáját »Cagliostro utolsó evangéliuma« néven emlegették.²⁴

Az inkvizíció bíróság minden munkáját eretneknek bélyegezte és 1791. május 4-én a Piazza Minerván elégettette, miután a pápa a vádlottra kimondott halálbüntetést élethossziglani börtönre változtatta. A montefeltroi S. Leo börtönben halt meg 1795-ben. Egy évvel később, a Napoloen seregével bevonuló lengyel Dombrowski tábornok elfoglalja a várat és a köztársaság nevében szabadon bocsátja az ott őrzött politikai foglyokat. A legenda szerint legionáriusai a házájukban is jól ismert mártír koponyájából köszöntötték fel a lengyel szabadságot.²⁵

KOLTAY-KASTNER JENŐ

²³ Kurzgef. Ber. III. rész 47—49. ll. és IV. r. — Petraccone, *id. mű* 163—175. ll.

²⁴ Részletesen: Kurzgef. Ber. III. rész. Zavaros előadásmódjáról példát is idéz az 58—59. ll.-on.

²⁵ Petraccone, *id. mű* 185—199, 37. ll.